

the meaning of humanitarian education in the universities of Naddniprovska Ukraine. The content of humanitarian component in universities was rather thorough and almost identical in all in secular schools. It differed only by disciplines of specialization, the number of lectures and seminars. Private institutions of higher education relied on the contents of the national institutions. The most different from the mentioned universities was theological academy by the content of education. The author pointed out that the content of education was aimed at training the erudite specialists with higher humanitarian education. It is noted that in the content of humanitarian education was no national component. Teaching was conducted exclusively in Russian. Education was conducted with the Russian fiction policy of the tsarist government. It was provided by the formation of views on the support of Russia and separation Ukrainian students from the national soil.

Keywords: higher education, students, university, Theological academy

УДК 477.4:477.83/86«20/21»

Ю. П. Присяжнюк, А. В. Новак

КОНЦЕПЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ І РЕВОЛЮЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Обравши критерієм оцінки громадської діяльності людини модерної епохи революційність, автори простежують вплив історично сформованої ментальності на концепції (системи поглядів) та соціальну поведінку інтелектуалів. Українська інтелігенція виявляється мало підготовленою до революцій початку ХХ ст., бо сприйматиме їх як «збіг обставин», котрий мотивував передусім пристосовуватися до обставин, а вже потім усвідомлено діяти.

Ключові слова: ментальність, модерна епоха, концепція, світогляд, інтелектуал, революція.

Постановка проблеми. Внутрішній світ (уявлення, ідеї, ідентичності), як предмет наукового пошуку українських істориків, не може похвалитися тривалістю. Ще зовсім недавно, у 1990-х рр., такі спроби взагалі виглядали своєрідною екзотикою. Тих же, хто долучався до проникнення в таїни ментальної минувшини, колеги-дослідники розуміли не відразу. Появу їхніх поодиноких праць, присвячених «культурним образам», сприймали як данину методологічній моді, що йшла з Заходу [1]. Тому новинка відразу отримала кілька опозицій. А ще в частини представників фахового цеху Клію почала формуватися боязнь перед звинуваченнями у творенні націоналізованої версії історії, яка й дотепер змушує їх не братися за «вузько етнічні» сюжети. Точніше кажучи, здобутки етнографів та психологів здебільшого перебуватимуть на маргінесі творення синтезів історичних спільнот.

У наступному 2000-у десятилітті ситуація помітно змінилася. Було напрацьовано перший український досвід проникнення у світ уявлень, який Н. Яковенко влучно назвала «паралельним». Стосовно категорії «ментальності», то вона так і не позбулася «загадковості» та «розпливчатості». Щоправда, служителі Клію не наважилися відправити її на смітник епістемологічних анахронізмів, а призвичаїлися використовувати в суто тематичних контекстах. Ба більше, категорія викликала аргументовану критику, бо штучність її масового текстуального запозичення буде помітною навіть професійно не підготовленим читачам. Тепер цей термін почали найчастіше вживати для означення певних мікрокультурних середовищ. До таких відносимо концепції (системи поглядів) інтелектуалів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема й у значенні революційних перспектив української спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо історіографія привнесення прогресивних ідей у народ (селянські маси) протягом «довгого» ХІХ ст. на сьогодні настільки значна, що потребує окремого дослідження [2], то майже протилежну ситуацію спостерігаємо зі студіями, які претендують на тлумачення зворотного зв'язку – впливу імперативів народної ментальності на способи мислення та характер поведінки (діяльності) інтелектуалів. Проблема вже давненько підігриває пізнавальне самолюбство істориків, проте залишається настільки ризикованою для дослідницького опрідметнення, що навіть провідні спеціалісти не поспішають братися (чи вже відмовилися) за її вирішення. Так, у відомому «Нарисі...» Н. Яковенко натрапляємо на обережні спроби залишити в аналізі суспільних процесів середньовічної та ранньомодерної України такі поняття як «ментальність реформ» і «свідомість звичайних людей» [3, 286, 307]. Мотив зрозумілий: повсякденне життя, яке містило в собі правила тодішньої культури, на думку історика, сортувало вчинки людей на «добрі» та «злі». А тому розумові й мистецькі пошуки еліти, до котрих у дослідників завжди

підвищений інтерес, це передусім «мозаїчний орнамент на поверхні повсякденного життя, регульованого давніми параметрами поведінки» [3, 307]. Отак «звички свідомості», хоча й обережно, з низкою застережень та уточнень, вдалося включити до пояснення минувшини, що її віддаляють від сьогодення кілька століть.

У пропонованій розвідці автори спираються на пізнавальний потенціал тепер поширеної в гуманітаристиці категорії «архетип». Її вжито у контексті з'ясування «споконвічного» колективного (притаманного спільноті, якомусь її прошарку, чи навпаки – усьому суспільству певної епохи), яке передує решті способам самовираження. З певними модифікаціями, запропонованих свого часу К. Г. Юнгом, використано поняття «підсвідоме» та «персона». Підсвідоме – як неясні активатори почуттів, думок і вражень, взяті у значенні внутрішнього (власне ментального) об'єкта: персона – комплекс функцій, що виникає та існує на ґрунті пристосування або потрібної зручності, але аж ніяк не тотожний індивідуальності. Тобто постає як манера поведінки, котра публічно виявляється у відносинах із іншими людьми [4, 399, 409]. Відтак ідеться про експлікацію культурних та історичних явищ, кажучи інакше – розкриття психологічного підтексту, функції якого автори обмежують «набагато скромнішим» світом уявлень. Для здійснення задуманого виправдано буде звернутися до історичної портретики відомих українських громадських діячів, яким (а якщо не їм, то їхнім послідовникам) на початку ХХ ст. судилося спостерігати, готувати та впроваджувати революційне оновлення суспільства. Назагал ідеться про доволі локальний психокультурний феномен, для свого часу занадто обмежений у просторі. У цьому зв'язку, роблячи свого часу комплімент галицьким діячам, М. Драгоманов слушно наголошуватиме, що вони «...тепер працюють... не як дилетанти...», але, уточнював, «в Галичині (також) є ще багато сліпих...» [5].

Мета. Метою дослідження є реконструкція тих глибинних регулятивів мислення українських інтелектуалів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., котрі в умовах потужного російського впливу так чи так, але в цілому поважно позначалися на перспективах революційного вирішення нагальних у суспільстві проблем.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуали Наддніпрянщини, зокрема й ті з них, які свідомо ідентифікували себе українцями, фактично перебували у світоглядно чужому й ціннісно несприятливому для себе оточенні. Вони мали відчувати постійний дискомфорт у культурно інакшому середовищі, яке перманентно вдавалося до великих чи дрібних образ, докорів, обмежень. Українським персонам доводилося повсякчасно маневрувати, доводити свою адекватність. Різниця подібності «руського» і «хахла» насправді була набагато більшою, ніж про це пише російський історик О. Міллер [6, 37–41]. Сприйняття малороса своїм зазвичай закінчувалося тоді, коли він переставав «мавпувати великороса». Тому соціалізація (адаптація) кожного разу означала той чи інший ступінь «морально чистого» насильства, котре передбачало обов'язкове нехтування такої важливої для сумління українця індивідуальної автономії. Це спричиняло перманентний дуалізм поглядів навіть психологічно стійких особистостей, скорочення зовнішніх комунікацій, включаючи відмову від активної громадської та творчої позиції, інколи – еміграцію. Витримували іспит лише найстійкіші, та й то частіше всього локально. У цьому зв'язку цікаво було б бачити, як свого часу поводитися М. Гоголь і Т. Шевченко в колах петербурзької інтелігенції – з ким вони там приятелювали, а кого, словами Є. Маланюка, ніколи й «на поріг до себе не пускали». Тоді ж, коли домовлятися доводилося між своїми, усе виглядало набагато відвертіше. Ось приклад: 1871 р. М. Костомаров надіслав коротенького листа О. Котляревському, в якому просив: «О. О.! Потрібно написати статтю велику, вчену, філологічну, нею доказати, що південноруське наріччя є самостійна мова, а не неорганічна суміш російської та польської. Це потрібно. Від цього залежить наша справа» [7, 2].

До речі, якими вони могли бути ті справжні українські революціонери? Набагато пізніше М. Хвильовий зазначатиме: «Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента» [8, 8]. Тобто, варто думати, були й інші, але «менші», і було їх мало. З цієї проблеми свою логіку пояснення пропонують українські консерватори, які сміливо відкидають доцільність будь-яких «руйнівних соціалістичних експериментів». На наш погляд, це видимо оптимізує перспективи державотворення, однак водночас посилює ще одну грань національного розколу.

Докладно знайомлячись із поглядами та діяльністю української інтелігенції, прийдешнім поколінням якої доведеться взяти на себе місію політичних лідерів нації, легко помітити, що їхній радикалізм не виходив за емоційні межі питомої психокультури. Як, зрозуміло, і в ментально однорідного багатомільйонного селянства. Тому, словами Є. Чикаленка, «ненависть до кацапів-поміщиків» в українців транслюватиметься радше в соціальну, а не національну площину [9, 289]. При вирішенні ж національного питання акценти більшою мірою буде орієнтовано на рефлексію вже зробленого, колись кимсь досягнутого. У міркуваннях О. Барвінського це простежуємо досить однозначно: «Та хоч тіло безсмертного кобзаря пів століття спочиває в темнім гробі, дух его оживляє Україну... Се тривожить тих, що раді би стерти з лица землі українсько-русский нарід, скаляти его славному бувальщину, споневірати его милозвучну мову, заглушити его чародійну пісню. Пуста робота! Бо в природі не пропадає марно ніякий атом, тож і зерно, що сів Тарас на рідній ниві, не пропаде а видасть чи скорше, чи пізнійше гарні овочі» [10, 293]. І далі: «Я чувся щасливим, що на моєму віку довелось мені на далекій Україні звідати могилу генія, котрого великий дух відродив нашу Галичину, натхнув її новим житєм, витичив нам просту дорогу до нашого народного розвитку. З тою вірадою... зійшов я з его могили» [10, 293].

Найчастіше, звертаючи свій, достатньо осмислений, проте такою ж мірою і стурбований, погляд на тутешнього селянина, інтелектуал ставав свідком вражаючої його «некомпетентності людини». Тому зазвичай спілкуватися доводилося ніби різними мовами. Переймаючись повсякденними проблемами, селянин вихоплював із почутого від інтелектуала (рідше – прочитаного) той текст/контекст, що містив бодай натяк на те, імператив чого був для нього беззаперечним. Далі перекладав його на свій манер («наш народ начитаний..., прокинувшись, щось та й піддакне») [11, 4], нерідко спрощуючи сутність до невпізнання. Тому траплялося, що отой «білий комірець» просто не знав, що відповідати на чергову сентенцію по-своєму мудрого хлібороба [9, 280].

Водночас, російська влада та світоглядно солідарна з нею імперська громадськість болісно реагували на факти «народного пробудження», зокрема й насамперед, на «регіональні» національні проекти, усіляко перешкоджаючи виявам сепарації етнічної самобутності. Відтак від українських громадян чекали та, коли доходило до справи, то й вимагали репродуктивних форм діяльності над творчими і власне продуктивними. У такий спосіб росіяни (тут як соціум, спільнота, певна культурна традиція, але аж ніяк не виключно самодержавство) були зорієнтовані «на створення одномірного, моноконцептуального світу, де суб'єкт є лише об'єктом серед інших об'єктів, де не людина творить, відкриває і перетворює світ, а світ як утілення мудрості, як вселенський тоталітарний континуум онтопсихічної довершеності відбивається недосконалим розумом суб'єкта» [12, 120–121]. Колись запозичена, варто думати з візантійської традиції, властивість схильна була переінакшувати під себе все розмаїття культур, що потрапляли під зверхність скипетра Романових. З українцями це робити було менш складно, хоча б через їхню все ту ж відразу до сфери «спільних справ» (політики). Не випадково ж Т. Шевченко не мав «донкіхотських мрій про місцеву політичну незалежність» – писав про Україну, українців, людей, батьків, матерів, але не про державу; влада для нього, це цар, Москва, братія (чиновники), серед яких помічав «политих чорнилом» землячків, що «цвенькають по-московськи» [13, 181–182; 14, 53].

Позаяк для більшості українських інтелектуалів притаманними були компроміси з владою, зокрема й щодо накиннутих їм росіянами цінностей, відповідних інтересів, не кажучи вже про всі привілеї, які давали посади, то ті поодинокі діячі, котрі так чи інакше були зорієнтовані на пришвидшену емансипацію, виглядали ворогами-сепаратистами, у крайніх формах – «мазепинцями». Ті ж, які думали, вагалися, сумнівалися, пробували то так, то сяк – також залишалися недругами, ворогами, бо росіяни, «давно поховавши на цвинтарі імперської великодержавності» своє «Я», вимагали сліпо коритися фатумові [12, 262]. Відданість долі значитиме набагато більше будь-яких інтелектуальних вершин мислення й мистецтва. Вочевидь тому в роки революції 1917–1921 рр. інтелектуал В. Винниченко помітно програватиме революціонеру Ю. Коцюбинському, але, зрештою, поразки зазнають обидва українці.

Вагомим чинником щодо перспектив революційного вирішення назрілих у суспільстві проблем, який на ментально-інформаційному, невербальному рівні визначав характер уявлень українських інтелектуалів, був страх. Почуття, яке означало передусім самобутню реакцію на силу

як на «правду буття» [12, 241]. Коротко торкнемося лише актуальних для XIX ст. його громадських рецидивів – боязні всього нового, терпимості до наявного (навіть осоружного).

Український інтелектуал був у дечому схожим зі своїм культурно (ментально, національно) контрверсійним візаві. І українець, і росіянин «бачили світ не таким, яким він є, а таким, яким він може і повинен бути» [12, 125]. Спільними були все ті ж... страждання. Суттєва відмінність полягала тільки в тому, що для росіянина його «казкова замріяність» спиралася на реальну державну владу, достатньо жорстку політичну вертикаль, похідний від неї національний міф; з цього виникала стійка надія на перспективу її втілення. Звідси ж, між іншим, і живучість у недалекому майбутньому комуністичної мрії, яка хоча й виявиться черговою фата-морганою, однак не принесе надмірних розчарувань через свою добру інтегрованість у порівняно стійкіші ментальні конструкції. Небезпека й розчарування тайлися в іншому: російський інтелігент, який із якихось причин виявлявся не залученим до структур авторитарної політичної влади, виглядав цілковито безпорадним, таким собі ізгоєм у своєму «Отечестві». Українець же не мав такого опертя, тому найчастіше змушено копіював чужий досвід, пристосовувався чи й повністю адаптувався до нього, принагідно виявляючи риси снобізму й меншовартості. Однак, і тоді відчуваючи сторонню неприязнь до своєї самотності, помітно замикався в собі, емоційно переживав. Той же, хто чинив опір такій перспективі до кінця, отримував шанс творити інакше «казкову реальність».

Якщо малорос, який ідентифікував себе з великоруським «культурним морем», душевно мучився від усвідомлення безвиході (словами О. Кістяківського, «так, я малорос, але це не означає, що я не російська людина») [15], то українець – від візії надзвичайно складного, десь на межі, але все ж реального шляху виходу з ситуації. Це справді було не просто. Навіть такий щирий патріот-українофіл як М. Лисенко вагався у своїй правоті: «Я тії думки, що нам своїм кривим людям, одній матері дітім, не варт, не личить роз'їднатись, але скуплятися, як найміцніше. Велика необачність, що аж до сіюго часу таки малезні стосунки Галичини з Україною. Ніякої свідомости немає. Воно й правда, що з за московського аргуса треба таїтись...» [16].

Стосовно агресивності, яка, вочевидь, потрібна була для назрілого радикального оновлення суспільства, то навіть природа виявилася не найліпшим союзником українців. Вона традиційно вабила інтелектуалів, надихала їх, час від часу народжувала титанів духу, проте суттєво обмежувала потенціал революційності. Сформовані на такому пасивно-емоційному підґрунті міфи, демонстрували свою самодостатність майже виключно в сучасному, майбутнє ж мало поставати в образних, а не розумно-енергійних формах. Вони ж, як відомо, були успішно продуковані російською владою та громадськістю, а тому українцям нічого не залишалось, як наповнювати їх своїм культурним змістом. Звідси надмірно романтизована опінія таких явищ як держава, нація, власне революція. Ось сюжет із ранніх міркувань П. Куліша, приурочених національному питанню. Вони справді містять чимало конструктивну, але аж ніяк ознак модерної завершеності: «Здорова громада не боїтця щирости; а наше знамено між політиками – правда. Доки поважатимемо правду, доти вь насъ буде своє обличчє и своя будущина...» [17, 12]. «Своя мати любійша чоловікові за чужої, свій батько ріднійший. На сѣму аргументі мусимо стояти, а не на тому, що сусіде наші – люде бездушні, безголові и т.д. Є вь нихъ душа, тільки своя не про насъ; и головою їхъ намъ не подоба думати. Вони не нами, а ми не їми процвітемо; вони намъ, а ми їмъ хвали не придбаємо. Усяка сила и краса росте зь свого кореня» [17, 15]. Набагато більшої досконалості ці думки отримують у розмислах І. Франка, але на початку XX ст. до них прислухається надто вузьке коло інтелектуалів.

У типових ситуаціях в українських персон-інтелектуалів домінувала настанова на адаптацію, в проблемних – на ізоляцію [12, 237]. Друга переважала. А це додатково підвищувало самоізоляцію (цікаво, як правильніше трактувати переїзд М. Драгоманова до Женеви в 1876 р. – як від'їзд чи втечу?). Інтелігенція «сприймала серцем» лише те, «що зачіпало суб'єктивність, особистісний сенс» [12, 252]. Тому часто на одну подію будуть виникати десятки поглядів. Спостерігаючи їх, П. Куліш розпачливо писатиме О. Барвінському: «Галичане такий незгідний народ, що не хочуть горнутись до купи: прикмета антицивілізації; бо цивілізація вироблює єдність мислі і задуму. Не краще робиться і в нас. Ми народ незгідний; ми наслідники тих розбишак, з котрих нароби́ли собі героїв чести і облого добра; ми варвари; наші задуми і почуття вельми мізерні» [8, 240]. Про щирість Пантелеймона Олек-

сандровича свідчать слова, що були відповіддю молодшому М. Драгоманову на його заклик «...у теперішню важку годину треба єднатись людям, котрі etc. etc...»: «...Я ж із усіма єднався, єднався аж надто щиро, покіль такі люде, як Боніфатович Антонович та Іван Білозірець (ім'я ж таким людям – леґіон), мало того, що клеветаху на м'я тай поза плечима, да прибули до мене... й на хутір (у Піддубень), щоб мені плюнути в вічі при моїй Ганні... Вони читали багацько моїх річей, да не всі, і я дав їм дещо недруковане..., дав про те, щоб знали, як щиро я люблю рідний простолюд, хоч і бороню йому титул Народ, без вищих репрезентантів національності його...» [8, 285–287].

Раз по раз внутрішній світ інтелектуалів Наддніпрянщини демонстрував надмірну залежність від багатьох чинників, насамперед, історично таки добре розвинених традицій. Захищали вони себе своїм же імунітетом, причому не тільки від зовнішнього (російського), а й внутрішнього (селянського) впливу. Логіці фактів нерідко протиставляли витончену спекуляцію емоційного мислення («Оце ж, поки ми не знатимемо, як багацько провинили ми самі за наших предків та й останніми, вже літературними часами, доти прогресу не зробимо і нацією не будемо») [8, 239]. Але щоразу самоізоляція тривала не довго, бо існувала нагальна потреба повертатися до місії служіння тому ж народу, в якого конструктивної відповіді на питання, як змінити життя на ліпше, знайти було складно (селяни «боятимуться міста й органічно його ненавидітимуть») [12, 243]. Цього ребусу між своїм/традиційним та чужим/модерним інтелектуалам розв'язати так не вдасться, що істотно ослаблюватиме потенціал Української революції.

І ще. Російська революція передбачала таку обов'язкову складову як мегазавдання (світовий масштаб), українська – у ліпшому разі – ствердження «справедливого устрою», який мав бути досягнутий чи не виключно високоморальними засобами. Мрія М. Грушевського про федералізацію імперії через прямі вибори в національні сейми, депутати яких формуватимуть спільний парламент, могла б здаватися кумедною, якби її не підтримувала більшість тогочасних інтелектуалів. Проте, у будь-якому разі вона виявилася утопічною.

Висновки. Насамкінець варто зазначити: спеціалісти з психоаналізу, які частіше всього пояснюють глибинні регулятиви світогляду українських інтелектуалів через їхній зв'язок із перейнятими цінностями та запозиченими ідентичностями, звично віддають перевагу «негативним» оцінкам. Почасти тому, що й самі спеціалісти ментально орієнтовані на успіхи «державних» народів. Це перешкоджає адекватно розуміти українство і чужими, і своїми, так само і колишніми, і теперішніми інтелектуалами, яке, насправді, виявилось дещо інакше пристосованим до культурно іншого й водночас панівного російського середовища, ніж зазвичай це прийнято вважати. Втім, за такого малопродуктивного «персонального» підходу традиційно прийнято високо поцінювати рівень соціальної адаптації та неабиякі творчі ресурси окремих «ізольованих» індивідів. Власне тому дух слова Т. Шевченка всі (крім відвертих ворогів) визнають неперевершеним, пророчим, апостольським, а шляхи інтелектуального загалу 1917–1921 рр. до соціальної справедливості та національно-державного ствердження – малопродуктивними, десь навіть маргінальними.

У цілому українська інтелігенція виявиться справді мало підготовленою до революційної хвилі початку ХХ ст. Оригінальні політичні пертурбації по-російськи не відповідатимуть архетипам її світорозуміння, тому сприйматимуться по-різному, що не сприятиме консолідації спільноти. Заклики до національного єднання, які звучатимуть і як маніфест, і як докори, залишаться проігнорованими, передусім, частиною самих інтелектуалів. Українська революція відбуватиметься як такий собі збіг обставин, в якому першочерговим завданням кожного з більшості буде пристосування до змін, а не їхнє творення.

Список використаної літератури

1. Гуревич А. Я. Проблемы ментальностей в современной историографии / А. Я. Гуревич // Всеобщая история : дискуссия, новые подходы. – Вып. 1. – М., 1989. – С. 79–89; Арнаутова Ю. Е. Ментальность в средние века : методические и содержательные проблемы / Ю. Е. Арнаутова // Культура и общество в средние века в зарубежных исследованиях (историческая антропология) : реф. сборник. – М., 1990. – С. 17–24; Вжосек В. Ментальность : макрокосм в микрокосме? / В. Вжосек // Споры о главном : Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». – М., 1993. – С. 44–45 та ін.
2. Білоус А. О. Відродження та розвиток української національної ментальності в умовах перехідного суспільства / А. О. Білоус, А. В. Калита // Актуальные проблемы формирования духовности украинского народа : сб. науч. трудов. – К., 2000. – № 6. – С. 17–20; Дмитрів І. Історичні умови як фактор формування

- української ментальності та духовності / І. Дмитрів, В. Томахів // II Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку» (м. Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р.) : доп. і повідомл. – К. ; Нью-Йорк ; Острог, 2006. – Т. 2. – С. 244–247; Лук М. Феномен ментальності народу в історіософських концепціях українських романтиків (М. Костомаров і П. Куліш): М. Костомаров в українському філософському романтизмі / М. Лук // Освіта і управління. – 2006. – № 3–4. – С. 180–186; Костюк Л. Б. Історико-типологічний аспект методології дослідження закономірностей ментальності етнічної спільноти / Л. Б. Костюк // Українська освіта у світовому часопросторі : матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25–27 жовтня 2007 р.). – К., 2007. – Кн. 1. – С. 274–277.
3. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 3-є вид., переробл. та розшир. – К. : Критика, 2006. – 584 с.
 4. Юнг К. Психологические типы / К. Юнг ; пер. с нем. С. Лорие. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с.
 5. Драгоманов М. Листи до Барвінського, Олександра Григоровича 1877, 1878, 1891 / М. Драгоманов // Відділ рукописів Львівської наукової національної бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України (ВР ЛННБУ), ф. 11, л. 12, арк. 26.
 6. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А. И. Миллер. – С.Пб. : Алетейя, 2000. – 260 с.
 7. Відділ рукописів Російської національної бібліотеки у м. Санкт-Петербурзі, ф. 386, од. зб. 61.
 8. Вибрані листи П. Куліша українською мовою писані / ред. Ю. Луцький ; передм. Ю. Шевельова. – Нью-Йорк ; Торонто : УВАН у США, 1984. – 336 с.
 9. Чикаленко С. Спогади (1861–1907) / С. Чикаленко ; передм. В. Дорошенка. – Нью-Йорк : УВАН у США, 1955. – 504 с.
 10. Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський. – Л., 1913. – Ч. 2: Образки з громадського і письменського розвитку русинів. – 406 с.
 11. Оправхата П. Сільські масовки і революційне селянство / П. Оправхата. – К. : Тов-во «Просвещение», 1907. – С. 3–19.
 12. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
 13. Антологія української поезії : у 6 т. – Т. 2: Твори поетів XIX ст. / уряд. : М. Грицай, Н. Жук, П. Сіренко. – К. : Дніпро, 1984. – 327 с.
 14. Костомаров Н. Воспоминания о двух малярах / Н. Костомаров // Основа. – 1861. – Апрель. – С. 44–56.
 15. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) : у 2 т. / О. Ф. Кістяківський ; уряд. В. С. Шандра [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 1: (1874–1879). – 646 с.; 1995. – Т. 2: (1880–1885). – 584 с.
 16. Лисенко М. В. Листи до Барвінського, Олександра Григоровича 24 жовтня 1869 / М. В. Лисенко // ВР ЛННБУ, Ф. 11, л. 8, арк. 13.
 17. Куліш П. З листів П. Куліша до Омеляна Партицького / П. Куліш ; вид. К. Студинський. – Л. : Накл. С. Горука, 1908. – 23 с.

Одержавно редакцією 22.10.2013
 Прийнято до публікації 18.11.2013

Аннотация. *Присяжнюк Ю. П., Новак А. В. Концепции интеллектуалов и революционные перспективы украинской общности (вторая половина XIX – начало XX в.). Избран критерием оценки общественной деятельности современной эпохи революционность, авторы прослеживают влияние исторически сформировавшейся ментальности украинцев на концепции (системы взглядов) и социальное поведение интеллектуалов. Украинская интеллигенция окажется мало подготовленной к революциям начала XX в., ибо будет воспринимать их как «стечение обстоятельств», которое мотивировало прежде всего приращения к обстоятельствам, а уже затем действия.*

Ключевые слова: *ментальность, современная эпоха, концепция, интеллектуал, революция.*

Summary. *Prysyazhnyuk Yu., Novak A. Concepts of intellectuals and revolutionary prospects of the Ukrainian community (second half of the 19th – the beginning of the 20th century). Revolutionism is considered as a criterion to evaluate the public activity of the people of modern epoch. The authors explore the influence of Ukrainians mentality on the concepts and social behaviour of the intellectuals. Both spontaneous and purposeful influences on the public figures were meant as a “morally clean” violence which would cause an inevitable loss of the individual autonomy. It caused the dualism of opinions even of psychologically stable personalities. The Ukrainian intellectuals were not prepared enough for the revolutions at the beginning of the 20th century, they viewed them as a “coincidence”, motivated to adapt to circumstances and then to act consciously. The dream of M. Hrushevskyi and his fellow thinkers about federalization of the Russian empire through direct elections in the national seyms (the deputies would form parliament), could seem funny, but it was supported by most of the intellectuals of that time.*

Key words: *mentality, modern epoch, concept, worldview, intellectual, revolution.*